

Filosoofilisest eetikast ning bio- ja meditsiinieetikast teaduseetika ning uute tehnoloogiate eetikani

Ülevaade Tartu Ülikooli eetikakeskuse teadusprojektidest 2006–2011

Kristi Lõuk
Tartu Ülikooli eetikakeskuse
projektijuht

Tartu Ülikooli eetikakeskus on Tartu Ülikooli konsortsium, mille tegevus seisab n-ö kolmel sambal. Nendeks on interdistsiplinaarne teadustegevus, õppetöö ning töö avalikkusega. Esimese juubeli möödudes on teadustööga jätkatud sealt, kus pooleli jäi – põhirõhuga bioetikal, millele oli ning jätkuvalt on suur ühiskondlik tellimus. Sellele on lisandunud täiendavad praktilise eetika valdkonnad ning koostöö on laienenud Euroopast väljapoole, hõlmates eetikakeskusi USAs ja Aasias. Interdistsiplinaarse teadustöö puhul ei pea eetikakeskus oma ülesandeks ise kõik ära teha ning kõiki valdkondi ja probleeme katta, vaid pigem keskendutakse inimeste kaasahaaramisele, valdkonna ühisele

üles ehitamisele ning seeläbi inimestele tõuke andmisele, et nad oma teadusalal eetikaalase teadusega edasi tegeleksid. Alljärgnev on ülevaade nendest interdistsiplinaarsetest uurimistöödest, millega Tartu Ülikooli eetikakeskus viimasel viiel aastal on tegelenud.

Filosoofiline eetika

Tartu Ülikooli eetikakeskusel on tihe teaduskoostöö Tartu Ülikooli filosoofia ja semiootika instituudiga. Oldi osalised sihtfinantseeritavas teadusteemas „**Normatiivsus: filosoofiliste aluste, ajalooliste allikate ning avaldumisvormide kriitiline käsitus**“, kus keskenduti normatiivsusele moraali, poliitika, õiguse, religiooni ja kunsti valdkonnas, st normatiivsuse erinevatele avaldumisvormidele nii ajaloos kui tänapäeval. Teadusteema andis tervikliku filosoofilise käsitluse normatiivsuse filosoofilistest alustest, ajaloolisest kujunemisest ja avaldumisest mõtlemises, teaduses ja ühiskonnas. Eesmärgiks oli kriitiliselt analüüsida ja kontrollida kaasaegses filosoofias laialt levinud seisukohta, et mõistetel nagu teadmine, tõde, tähendus, voores, õiglus, hea ja õige on normatiivne mõõde. Töös lähtuti filosoofilis-antropoloogilisest hüpoteesist, et normatiivse mõtlemise ja toimimise juured on inimloomuses. Normatiivsus on inimestele olemuslik, kuna inimesed on mõistuspäraseks olendid, kellel on võime reflekteerida oma uskumuste ja soovide üle ning küsida, mida peaks tegema ja kuidas elama.

„**Relativismi ja pluralismi kriitiline käsitus tõe ja teadmise, normide ja väärtuste suhtes**“ on sihtfinantseeritav teadusteema, mille käsitlemine algas 2008. aastal ning kestab 2013. aasta lõpuni.

Käsitletakse kriitiliselt nii relativismi kui ka pluralismi erinevaid implikatsioone ja vorme (moraali-, poliitika, episteemiline, mõisteline). Mõistega „relativism“ tähistatakse kogumit seisukohti, mille tuumaks on arusaam, et mõtlemise, kogemise, hindamise ja tegelikkuse teatud olulised aspektid on suhtelised. Pluralism tähistab vaadet, et mingeid asju on palju (mõisteid, väärtusi, norme, diskursusi, vaateid). Eesmärgiks on näidata, et monismi – vaade, et on ainult üks aktsepteeritav tõde või väärtussüsteem – eitamine ei pea tingimata tähendama relativismi pooldamist. Relativismis on palju ebajärjekindlust ja mittekoherentsust. Relativistlike seisukohtade järjekindel poolda-

mine viib objektiivsuse, teadmise, kommunikatsiooni ja progressi võimalikkuse eitamisele mõtlemises, keeles, teaduses, moraalil, poliitikas ja muudes valdkondades. Relativismi kriitiline analüüs peab näitama, kas alternatiiviks võib olla pluralism, mis samuti vastandub monismile, ent on ühildatav objektiivismiga. Praktilise filosoofia osas tegeletakse väärtuste loomuse ning väärtuste aluste ja hierarhia uurimisega, väärtuste ühitamatuse probleemiga ning väärtuskonfliktide lahendamisega.

MeditSiini- ja bioetika

Eesti Teadusfondi grandi „**Geenivaramute ja uute tehnoloogiate eetilised aspektid: individuaalsed versus kollektiivsed väärtused ja hüved**“ raames jätkati nende filosoofiliste ja eetiliste küsimuste uurimisega, mis on päevakorda kerkinud ennekõike seoses teaduse ja tehnoloogia kiire arenguga. Kitsamalt oli fookus geenivaramute ja nendega seotud uute tehnoloogiate eetilistel aspektidel, mida uuriti nii filosoofiliselt kui sotsioloogiliselt. Uurimuse põhifookuses olid väärtused, eristati individuaalseid ja kollektiivseid ning universaalseid ja partikulaarseid väärtusi. Oluliseks teeb väärtuste küsimuse see, et nendega on otseselt seotud moraalne toimimine. Samuti uuriti süstemaatiliselt selliseid mõisteid nagu õiglus, solidaarsus, privaatsus, sallivus, usaldus, patriotism ning uuriti, mida nende all mõeldakse ja kuidas selgelt on tegemist individuaalsete või kollektiivsete väärtustega.

Uurimistöös leiti, et väärtused on objektiivsed, nende väljendus sõltub kultuurilistest ja religioossetest traditsioonidest. Ühtlasi on väärtused seotud majanduse ja poliitika arenguga ning arusaamadega heast elust. Need asjaolud tingivad vajaduse väärtuste sisu mõistmisel tegeleda nende kontekstiga. Samuti leiti, et ei ole mõtet vastandada individuaalseid ja kollektiivseid väärtusi, sest üks ja sama väärtus võib olla korraga nii individuaalne kui kollektiivne. Teaduse ja nn uute tehnoloogiate arenguga kaasnevate väärtuste ja riskide, täpsemalt geenivaramutega seotud väärtuste uurimisel selgus, et keskne roll on usaldusel. Tehtud analüüs näitas, et vaja on ratsionaalset usaldust, mis põhineb inimeste autonoomsetel valikutel, eeldades informatsiooni,

ning tõi välja miks ei ole irratsionaalne või pime usaldus aktsepteeritav.

Usaldusest saab rääkida inimeste ja institutsioonide puhul, sest selleks on vaja vastastikkust suhet. Usaldusel omakorda on aga mitmeid eri esinemisvorme. *Lihtne või naiivne usaldus* tähendab, et teine pool pole seda andnud, aga seda võetakse iseenesest mõistetavana. Lihtsat usaldust ei saa selgesti väljendada ega selle üle reflekteerida. *Põhiusaldus* luuakse lihtsale usaldusele, see loob aluse inimese isiksusele ning kujundab tema suhtumist maailma. *Pime usaldus* pole erinevalt lihtsast usaldusest enam süütu, vaid irratsionaalne – nähakse küll, kuid samas keeldutakse nägemast. Irratsionaalset pimedat usaldust iseloomustab vastumeelsus võtta arvesse vastaspoole argumente ning ilmseid tõendeid. *Autentne usaldus* on avatud tõenditele ja tõendamisele ning on kogetu, sihiteadlikkuse ja pühendumise tulemus. Usaldamine tähendab riski võtmist, sest ei ole võimalik ette teada, kas teine osapool teeb seda, mida temalt oodatakse. Seetõttu ongi vaja autentset usaldust, mis on reflekteeriv ning hõlmab mõistlikke valikuid.

Samuti uuriti hüvedejagamist ning toodi välja, et selle kontseptsiooni puhul tuleb eristada kahte tasandit: 1) konkreetse teadusprojektiga seotud tasandit ning 2) tasandit, mis puudutab teadus- ja tehnoloogia-arengu saavutuste jätkuvat ebavõrdset kättesaadavust kogu maailmas. Oluline on liikuda senisest meditsiiniuuringute diskursusest väljapoolle ning kaasata poliitilisi argumente, rakendades viimaseid globaalses kontekstis ning seega olles vastukaaluks kasumile orienteeritud paradigmat biotehnoloogias.

Lisaks uuriti eestlaste väärtusi ning seda, kuidas tajutakse uute tehnoloogiatega seotud riske. Läbi viidi ka kvalitatiivuuring (fookusgrupid), uurimaks hoiakute seost inimese üldise väärtusmaailmaga ning hoiakute taga olevaid argumentatsiooniviise.

Suhtumises geeniteadusesse ja -tehnoloogiasse on uurimuse alusel võimalik välja tuua neli aspekti:

- 1) Geeniteadust soositi ennekõike selle loodud uute ravivõimaluste tõttu. Uue ravimeetodi tõhusus kaalus üle võimalikud eetilised kõhklused. Teiste valdkondade puhul oli suhtumine kriitilisem.
- 2) Esines selge eristus geenitehnoloogia ravivate ja parendavate võimaluste vahel. Viimaseid peeti ebaloomulikeks (nt kiip või geeniravi).
- 3) Juba olemasolevaid tehnoloogiaid peeti enam õigustatuks võrre-

des võimalike edasiarendustega tulevikus. Ka siin leiti, et edasiarendused võivad olla ebaloomulikud, samas kui olemasolevad on õigustatud.

- 4) Vanuse lõikes joonistus välja, et nooremaelised käsitlesid küsimusi pigem abstraktsel tasandil ning väljendasid ennekõike põhimõtetel vastuseisu, samas keskealine ja vanem põlvkond oli optimistlikum ja leidis, et võimalik uus tehnoloogia kasutamisest tulenev hüve ehk tõhus ravi võib võimalikud kõhklused üles kaaluda. Sellise tulemuse aluseks võib olla tõsiasi, et vanematel inimestel on esinenud isiklikke kokkupuuteid raskete haigustega, millele siiani ei ole tõhusat ravi.

Projekt „**Digitaalse tervise loo raames isikuandmete töötlemisele eksperthinnangu koostamine bio- ja meditsiinieetika kontekstis**“ kujutas endast töid riigihanke „E-tervise projekti rakendamiseks vajalike muudatuste tegemine õigusruumis“ raames. Töid tegi Tartu Ülikooli eetikakeskuse ja SA Tartu Ülikooli Kliinikumi töörühm koosseisus Arvo Tikk, Margit Sutrop, Andres Soosaar, Raul Talvik, Tiina Talvik, Raul-Allan Kiivet, Mati Rahu, Merje Tikk, Mart Einasto, Jaan Ginter.

Töögrupp tegi aastatel 2006 ja 2007 järgnevat:

- 1) koostas eksperthinnangu tervise infosüsteemi seaduse eelnõuga⁷ seonduvate eetiliste valikute ja probleemide ning nende võimalike lahenduste kohta,
- 2) töötas koos Eesti Arstide Liidu, Õdede Liidu ja Haiglate Liiduga välja hea tava juhised patsiendi informeerimiseks isikuandmete töötlemisest tervishoiusüsteemis,
- 3) esitas arvamuse Eesti arstieetika koodeksi kohta ning tegi ettepanekud, kuidas nimetatud dokumenti täiendada lähtudes erinevatest tervishoiuteenuse osutamise seotud olukordadest.

Uurimisgrupp eristas terviseinfo personaalset ning sotsiaalset kasutust. Personaalse kasutuse all mõeldi terviseinfo kasutamist isiku ravi huvides ning andmesubjekti õiguste realiseerimiseks. Sotsiaalsete kasutuste all peeti silmas rahvatervise edendamist, sh tervise- ja tervishoiupoliitika väljatöötamist, tervishoiu ja tervishoiuteenuse osutamise juhtimist, tervishoiuteenuse kvaliteedikontrolli, teadus- ja raken-

⁷ Tervise infosüsteemi seaduse eelnõu 06.10.06 versioon, arvestades 01.12.06 ja 10.12.06 muudatusi.

dusuuringuid ja statistika vajadust ning teiste ametkondade poolset kasutust ühiskonna kaitseks, juhul kui patsiendi tervisehäire kujutab endast ohtu ühiskonnale.

Toodi välja nii informeeritud nõusoleku positsiooni poolt kui vastu rääkivad argumendid, vaeti seaduseelnõus fikseeritud isikuautonoomia positsiooni, rahvusvahelise meditsiinieetika kogemust selles küsimuses ja digiloo andmebaasi talitlemise võimalikke stsenaariume ning leiti, et isikuautonoomia tagamiseks ja digiloo kvaliteetseks funktsioneerimiseks on vajalik patsientide informeeritud nõusolek.

Soovitatud teavitatud nõusolek piirdub vaid digiloo andmete kasutamiseга patsiendi ravi huvides ega hõlma andmete kogumist digiloo andmebaasi, mis võiks toimuda ilma nõusolekuta. Ka andmebaasi isikustamata andmete sotsiaalne kasutamine peaks eetika tööühma arvates olema võimalik ilma andmesubjektide nõusolekuta.

Töögrupp leidis, et üleriikliku andmebaasi loomisega ja andmete edastamisega tervise infosüsteemi tekib põhimõtteliselt uus olukord, mis nõuab teistmoodi lähenemist. Seetõttu soovitatakse võtta patsiendilt tervise infosüsteemiga liitumisel ühekordne informeeritud nõusolek, milles lubatakse andmeid edaspidi kasutada ravi otstarbel. See suurendaks oluliselt patsientide autonoomiat ja tugevdaks usaldust patsiendi ja tervishoiusüsteemi ja riigi vahel. Eelistatud lahendus ehk informeeritud nõusoleku protsess toimub patsiendi esimesel ambulatoorsel visiidil või hospitaliseerimisel pärast digiloo infosüsteemi käivitamist ning see kehtib seni, kuni patsient ei ole seda tagasi võtnud. See variant küll suurendab arsti ajakulu ja vaeva ning toob kaasa lisakulutusi tervishoiusüsteemile (nt väheneb vastuvõetavate patsientide arv, pikenevad vastuvõtuajad), kuid on ainus viis tagamaks, et informatsioon tõesti patsiendini jõuab. Informeerimist tuleks teha üks kord ja põhjalikult, selle toimumise kohta tuleb teha märke tervise infosüsteemi (TIS).

Eetika tööühm leidis, et inimesi tuleb tervise infosüsteemist (TIS) teavitada mitmel moel. Esiteks on vaja elanikkonda teavitada avalike meediakanalite vahendusel. Lisaks peab kõigis tervishoiuteenust osutavates asutustes olema patsientidele kättesaadav informatsioon tervise infosüsteemi ja sellega seonduva kohta. Selleks koostas töögrupp voldiku teksti. Tulenevalt asjaolust, et enamasti on see arst, kelle poole patsient pöördub, leidis eetika tööühm, et tuleb koostada pikem

juhendmaterjal tervishoiutöötajatele. Juhendmaterjalist on võimalik leida vastuseid ja selgitusi tervise infosüsteemiga seotud võimalikele küsimustele. Koostati infovoldik patsientidele, teavitamise ja informeeritud nõusoleku näidisvorm kasutamiseks statsionaaris ning juhendmaterjal tervishoiutöötajatele TISiga seonduva kohta.

Tervise infosüsteemi seaduse eelnõud ja selle analüüsi ellu ei viidud, vaid sellest loobuti. Infosüsteemiga seonduvat reguleeriti täiendades tervishoiuteenuste korraldamise seadust ning vastavate rakendusaktide alusel.

Peale ETFi projekti ja riigihanke lõppemist jätkati geeni- ja digitervise andmebaasidega seotud eetiliste küsimuste uurimist Euroopa Majanduspiirkonna finantsmehhanismi (EMP) granti „**Geeni- ja digitervise andmebaaside uued eetilised raamistikud**“ (01.04.2008–31.12.2008) raames, keskendudes eetilistele raamistikele. Projekti raames analüüsiti üksikasjalikult geenivaramute ja digitaalse terviseloos andmebaasidega seonduvate uute eetiliste raamistike kõiki tahke. Esmakordselt vaadeldi võrdlevalt ka biomeetria valdkonnas rakendatavaid eetilisi raamistikke. Täheledatai, et seoses uute teadus- ja tehnoloogia arengutega ollakse liikumas sekkuvate uuringute puhul tavaks olevalt informeeritud nõusolekult avatud nõusolekule. Avatud nõusolek on kujunenud praktikaks biopankade puhul. Sealt edasi omakorda nõusolekust loobumisele, nt e-tervis ja biomeetria.

Näidati, et vajadust uute eetiliste raamistike järele geeniandmebaaside ja digitaalse terviseloos ja biomeetria valdkonnas saab ühelt poolt põhjendada arengutega teaduse ja tehnoloogia valdkonnas, teisalt aga väärtusenihega – individuaalsetelt väärtustelt kollektiivsetele. Samuti on info- ja kommunikatsioonitehnoloogia tormiline areng loonud võimalused andmeid koguda ja töödelda seninähtamatus ulatuses ning seega on privaatsuse (täielik) kaitse muutunud võimatuks. Välja on toodud, et andmebaasidega seotud riskid ei olevat sama tõsised kui sekkuvate meditsiiniuuringute puhul ja mainitud arengu tulemuseks on tekkinud uusi ühishüvede, nt teadmise või tervise edendamise võimalusi. On leitud, et see toob kaasa olukorra, kus individuaalsete õiguste põhise eetika asemele peab astuma kollektiivse hüve põhine eetika.

Nii geeni- kui digitaalse terviseloos andmebaasidega seoses uuriti eetilisi dilemmasid, mis kerkisid liberaalse individualismi ja kom-

munitaarsete väärtuste vahelisest konfliktist. Leiti, et ei esine vajadust vastandada liberaalset ja kommunitaarset raamistikku. Esiteks taandaks vastandamine kogu debati ideoloogiatele. Teiseks ei ole see normatiivselt soovitatav, sest sellisel juhul jäetakse individuaalsed õigused kaitseta. Vaja on leida viis, kuidas individuaalseid õigusi ja ühishüve seostada. Selleks pakub võimalust neokommunitarism, mis ütleb, et individuaalsed õigused saavad põhineda vaid meie arusaamal ühishüvest (ingl k *common good*). Seega ei ole õigused hüvede suhtes ülimalikud, nagu liberaalid arvavad. Kommunitaarne pööre on tänuväärne selles mõttes, et osutab vajadusele defineerida, millised on need esmased väärtused, millest me ei saa ühelgi juhul loobuda. Samuti näidati, et individuaalsete ja kollektiivsete väärtuste vastandamine on sageli kunstlik, privaatse-avaliku konflikti saab sõnastada ümber kahe privaatse väärtuse konfliktiks (nt inimesel võib olla nii individuaalne huvi privaatsuse kaitsele kui ka individuaalne huvi, et edendataks kollektiivseid väärtusi – tervist või turvalisust).

Toodi välja, et liberaalsete ja kommunitaarsete väärtuste vastandamise asemel tuleks käsitleda väärtusi pluralistlikus võtmes. Tunnistati, et absoluutseid väärtusi ei ole; on vaid hulk objektiivseid väärtusi (nt privaatsus, autonoomia, solidaarsus, heategemine), mis olenevalt olukorrast võivad olla erinevalt hinnatud või teatud juhtudel sattuda vastuollu, sest neid pole võimalik korraga järgida. Pluralismi järgi on väärtuste hierarhiseerimine võimalik vaid teatud situatsioonis (nt arvestades vastava teadusala eripära või ühiskondlik-poliitilist konteksti), kuna need sõltuvad nii tegelikkusest, ümbritsevatest traditsioonidest kui ka meie isiklikest arusaamadest selle kohta, mis on hea elu. Universaalsest inimloomusest saab tuletada ühishüved, mis annavad sisu individuaalsetele õigustele. Individuaalsed õigused vajavad kaitset, eriti seal, kus ühiskond ise pole demokraatlik. Näidati, et uusi eetilisi raamistikke tuleks arendada arvestusega, et riikide demokraatiase ei ole ühesugune. Kommunitaarne pööre bioetikas võib osutada kasulikuks vanades demokraatiates, kuid uutest demokraatiates võib see samas kaasa tuua mitmeid riskimomente ning totalitaarsetes režiimides jätta patsiendid sootuks kaitseta.

Fookusgruppides uuriti olemasolevat kogemust ja ootusi digiterivise ehk elektroonilise tervisekaardi kahelt otseselt kasutajagrupilt – arstidelt ja patsientidelt.

Intervjuud keskendusid kolmele põhiteemale:

- 1) infovahetuse muutuvale loomusele (kuidas patsiendi terviseinfo ligipääsetavus patsiendile endale ja teistele arstidele muudab informatsiooni kirja panemise viisi; arstide poolt probleemid otsustamisega, missugune on adekvaatne informatsiooni hulk, mida tuleb kirja panna),
- 2) muutustele patsiendi puudutavate andmete privaatsuses seoses võimalusega pääseda terviseinfole ligi terviseinfosüsteemi kaudu (see muutus on tasakaalustatud sellega, et patsiendil on võimalik kontrollida tagantjärele, kes on vaadanud tema infot),
- 3) muutustele arsti-patsiendi suhetes seoses sellega, et kogu info, mille arst üles täheldab, on kättesaadav patsiendile ning teistele arstidele; samuti suurenenud patsiendi autonoomia ja vastutus seoses juurdepääsuga enda terviseinfole ilma arstipoolse vahenduse ja tõlgendusega. Arstide poolne kartus seoses muudatustega seisneb hilisemates kaebustes ning võimalike kaebuste arvu tõususes ning patsientide vaatepunktist selles, et kui varem oli delikaatne info hoiul ühe arsti märkmetes, siis nüüd muutub see kättesaadavaks kõigile, mistõttu privaatsus väheneb ning tekivad usaldusküsimused teiste arstide ja süsteemi suhtes.

Projekti originaalseim panus oli erinevate teaduse ja tehnoloogiliste arengute – geenivaramud, e-terviseprojekt, biomeetrilised andmebaasid – kõrnutamine ja osutamine sellele, et informeeritud nõusolekust loobumine viib autonoomia eiramisele. See aga ei ole lõppkokkuvõttes avalikes huvides, sest toob kaasa usalduse kadumise teadlaste ja poliitikakujundajate vastu. Projekti raames toimusid 2008. ja 2010. aastal Tartus kõrgetasemelised rahvusvahelised konverentsid. 2010. aasta novembris korraldas Tartu Ülikooli eetikakeskus koostöös filosoofia-teaduskonna, Eesti Geenivaramu, biomeditsiini- ja biotehnoloogia doktorikooli ning käitumis-, sotsiaal- ja terviseteaduste doktorikooliga konverentsi „From informed consent to no consent? Challenges of new ethical frameworks“. Konverentsil peetud ettekanded ilmuvad artiklitena ajakirja *Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics* erinumbris. Eri- numbri toimetajad olid Margit Sutrop ja Kadri Simm.

Grant oli koostööprojekt Tartu Ülikooli eetikakeskuse, Islandi Ülikooli eetikakeskuse ja Bergeni Ülikooli teadusloo keskuse teadlaste vahel.

Bio- ja meditsiinieetika valdkonnas osaleb eetikakeskus ka teiste projektides. Näiteks alates detsembrist 2009 osaletakse kolme aasta jooksul Tartu Ülikooli Geenivaramu grandis **OpenGENE** (*Opening Estonian Genome Project for European Research Area*). Grant sisaldab eetikakomponenti ning koostööd Tartu Ülikooli eetikakeskusega. Suurendamaks üldist teadlikkust geeniandmepankaga seotud eetilistest küsimustest ning tõstmaks inimeste usaldust andmepankade vastu on grandis ette nähtud kahe rahvusvahelise eetikakonverentsi korraldamine. Esimene konverents toimus koostöös EMPi projekti „Geeni- ja digitervise andmebaaside uued eetilised raamistikud“, biomeditsiini- ja biotehnoloogia doktorikooli ja käitumis-, sotsiaal- ja terviseteaduste doktorikooliga 2010. aasta novembris. Konverentsi ettekanded ilmuvad artiklitena ajakirja *Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics* erinumbrina 2011. aastal. Teine rahvusvaheline konverents leiab aset aastal 2012. Samuti on eetikakeskuse teadlastel võimalik teadlaste leviku ja koostöö edendamiseks osaleda ettekannetega rahvusvahelistel konverentsidel.

Meditsiini- ja bioetikaga tegelemine avaldub ka võrgustiku *Nordic Network for Philosophy of Medicine and Medical Ethics* (2009–2011) raames. Ettekandeid peeti võrgustiku avakonverentsil Linköpingis. Samuti astutakse üles oktoobris Vilniuses tuleval projekti lõppkonverentsil, kus lisaks teaduslikele ettekannetele arutatakse koostöövõimaluste jätkumist ning Balti- ja Põhjamaade meditsiinifilosoofia ja -eetika ühingu potentsiaalset asutamist.

Uute tehnoloogiate eetika

A transdisciplinary approach to the Emerging Challenges of Novel Technologies: Lifeworld and Imaginaries in Foresight and Ethics (01.03.2009–31.11.2011)

TECHNOLIFE projekti eesmärgiks on välja arendada uued eetilised raamistikud ning tegeleda eurooplaste eetiliste kaalutustega kolme tehnoloogiavaldkonna suhtes. Nendeks valdkondadeks on: IKT, geoinfosüsteemid ja tehnoloogiad inimkeha parendamiseks.

Töö käigus uuritakse, kuidas erinevate gruppide, kogukondade ja üksikute kodanike eetilisi kaalutlusi saab arvesse võtta EL vastavas poliitikas.

Projekti eesmärgiks on pakkuda 2011. aasta lõpuks välja uude käsitus eetiliste raamistike uurimisest. Uurimistöös kasutatakse kujuteldavate kogukondade mõistet, et jõuda eetiliste kaalutlusteni kogukondade keerukust, heterogeensust ning kommunikatiivselt problemaatilist iseloomu ülemäära alla surumata. Informatsiooni-, kommunikatsiooni- ja parendustehnoloogiate rõhutamine on kohane, kuna need annavad hoogu juurde praegusele sotsiaalsete gruppide ja arusaamade ümberkorraldamisele, kujundades tuleviku Euroopat. Samuti muudavad need protsessid inimese seltsivust, identiteeti, suhtlust ja kogukonda viisidel, mis toovad eetikateooriatele ja poliitika eetikale kaasa rasked proovikivid.

Peamisi arusaamu, eetilisi kaalutlusi ja tehnoloogiasaavutusi kirjeldati mitmete distsipliinide kaudu. Kirjeldused talletati veebipõhisesse andmebaasi, kus neid saavad kasutada erinevatest asjasse puutuvatest gruppidest ja kogukondadest pärit osavõtjad. Protsessi tulemusi analüüsitakse ja tõlgendatakse, et kindlaks teha kesksed arusaamad ja nendega seotud väited ning vaated kõnealuse grupi sees.

Kvalitatiivseid andmeid kasutatakse seejärel, et:

- 1) töötada välja kujuteldavate kogukondade sotsiaalse ja analüütilise tasemega sobivad uued eetilised raamistikud,
- 2) esitada juhised Euroopa Liidule nende kolme tehnoloogiavaldkonnaga seotud poliitika jaoks,
- 3) avada veebiportaal, mida on võimalik kasutada edasiste arutelude tarbeks nimetatud kolmes valdkonnas,
- 4) esitada koguprotsessi kohta käiv dokumentatsioon, et seda saaks kasutada eetiliste raamistike väljatöötamiseks teistes tehnoloogiavaldkondades.

Projekti koordinaator on Bergenis Ülikooli Norrast. Eetikakeskus koostas analüüsi „Ethical mapping of biometric technologies“ ning prof Margit Sutrop ning Katrin Laas-Mikko kirjutasid artikli „Risks and benefits of biometrics for surveillance: from identity verification to behaviour prediction“. Kevadel 2011 alustati biomeetria eetiliste aspektide analüüsi, kus võetakse arvesse seniseid projekti tulemusi ning mille väljundiks on teaduslik publikatsioon rahvusvahelises teadusajakirjas.

Rising pan-European and International Awareness of Biometrics and Security Ethics (01.03.2009–28.02.2012)

Üleeuroopalise ja rahvusvahelise teadlikkuse tõstmine biomeetria ja julgeoleku eetika kohta (RISE) on 36-kuuline koordineerimis- ja tugimeede. Eelkõige on projekti eesmärk süvendada, laiendada ja jätkata Euroopa-sisest ja rahvusvahelist dialoogi, mida alustati juba 2005. aastatel Brüsselis ja 2006. aastal Washingtonis korraldatud rahvusvaheliste eetika- ja biomeetriakonverentsidel (korraldajateks vastavalt Euroopa Komisjoni Teaduspeadirektoraat ehk EC-DG Research ja USA sisejulgeoleku ministerium). RISE'i raamistiku moodustab uus Euroopa Liidu Lissaboni lepinguga loodud poliitiline maastik. Euroopa Liidul seisab peagi ees mitmekülgne reform, mis puudutab julgeolekuga seotud otsustusreegleid ning millel võivad olla tõsised eetilised ja poliitilised tagajärjed. RISE nende küsimustega tegelebki.

Projekt põhineb kolmel peamisel ideel:

- dialoog peab olema üleilmne,
- tegevuspoliitika peab arvestama eetilisi aspekte ning
- vestlus peab olema järjepidev.

Need ideed on toonud kaasa kolm strateegilist eesmärki:

- kolmanda rahvusvahelise konverentsi ettevalmistamine ja läbiviimine Hiinas,
- erinevaid sidusrühmi kaasava konverentsi ettevalmistamine ja läbiviimine Euroopas, Brüsselis ning
- neljanda rahvusvahelise konverentsi ettevalmistamine ja läbiviimine Brüsselis.

Projekti koordinaator on *Centre for Science, Society and Citizenship* Itaaliast. Tartu Ülikooli eetikakeskus korraldas Brüsselis teise sidusgruppide seminari „Ethical and Policy Implications of Global Mobility and Security“. Kõrgetasemelisel üritusel kõnelesid näiteks Euroopa Komisjoni asepresident ja transpordi volinik härra Siim Kallas, Eesti Vabariigi kaitseminister härra Jaak Aaviksoo ja härra Peter Hustinx Euroopa Andmekaitse Inspeksioonist. Seminari alateemad olid: „Identity Management: Governance and Policy Making“, „Fundamental Rights, Privacy and Security: A Multifaceted Prism“ ja „Critical Information Infrastructure Protection: The Ethical and Policy Context“. Eetikakeskus peab igal aastal 2012. aasta veebruariks kirjutama poliitikaalase

aastaraporti. Lisaks valmib 2011. aastal projekti raames Kreeka teadlastega Aristotelese Thessaloniki ülikoolist ühispublikatsioon „New multimodal biometric technologies and morally problematic notion of identity“.

Teaduseetika ja selle rakendamine

Euroopa eetika- ja teadusinformatsiooni dokumentatsiooni süsteem: Euroopa eetikadokumentatsiooni keskus (ETHICSWEB, 01.06.2008–31.08.2011)

2011. aasta augusti lõpuks valmib dokumentatsioonikeskus, kuhu on kokku kogutud eetika-alane dokumentatsioon tervest Euroopast. Keskusest on seega võimalik saada mitmekülgset infot eetika kohta. Projekti koordineerib *German Reference Centre for Ethics in the Life Sciences* (DRZE). Projekti üldisem eesmärk oli edendada demokraatliku diskussiooni eetiliste teemade üle teaduses.

Nende eesmärkide täitmiseks loodigi eetikaveeb, mis:

- pakub laialdast infot eetika kohta,
- võimaldab liita olemasolevaid tegevusi,
- kajastab Euroopa koostööprogramme edendamaks riikidevahelist ühistegevust,
- edendab kodanikuühiskonna kaasamist eetiliste küsimuste debatti.

ETHICSWEB on hästitoimiv veebipõhine infrastruktuur, mis koondatakse eri Euroopa riikide, regionaalsete keskuste ning rahvusvaheliste organisatsioonide pakutavat eetikaalast infot.

Tartu Ülikooli eetikakeskus täitis projektis regionaalse vaatleja rolli, kelle ülesandeks oli kaardistada olukord lähiriikides ning leida uusi potentsiaalseid partnereid. Koos partneritega Maastrichti ülikoolist viidi läbi küsitlus andmebaaside ja portaalide kohta, mis koguvad infot eetikakeskuste kohta ning nende linkimise või integreerimise võimaluste kohta. Partneritega Vilniuse Ülikoolist loodi kompendium, mis on mõeldud juhiseks neile, kelle eesmärk on luua ning hoida töös olevana uut eetika dokumentatsioonikeskust.

Vt: <http://ethicsweb.org>.

Children as Change Agents for Science in Society (SiSCatalyst, 01.01.2011–31.12.2014)

Jaanuaris 2011 algas 7. raamprogrammi projekt „**Lapsed kui muutuste tekitajad teadusühiskonnas**“. Projekti koordineerib Liverpooli Ülikool Suurbritanniast. Projekti eesmärgiks on teha kindlaks, kuidas lapsed saavad olla võtmeisikud, kes muudavad teaduse ja ühiskonna suhet ning sellest lähtekohast omakorda näidata, kuidas lapsed võivad olla oma tuleviku ning ühiskonna suurte väljakutsete pikemaajaliste lahenduste katalüsaatoriteks. Uuring keskendub võimekatele lastele, kelle puhul praegu on väga ebatõenäoline, et nad peale keskharidust jätkaksid teaduse õppimist.

Eetikakeskus juhib eetikale keskenduvat tööpaketti, mille peamine ülesanne on hinnata ja vaagida projekti eetilisi aspekte, tagada ning parandada projekti üldist kvaliteeti ning töötada välja juhtnöörid, mis toovad välja eetilised aspektid olukordades, mis hõlmavad laste kaasamist ning tegevusi lastega.

Kokkuvõte

Viimase viie aasta jooksul on interdistsiplinaarne teadustöö eetikakeskuses oluliselt laienenud, seda nii käsitletavate teemade kui pidevalt töös olevate projektide arvu mõttes ning see on vaid positiivne. Niisiis on oluline nende tegevuste jätkamine, samuti uute inimeste kaasa haaramine ning seeläbi teemaderingi laiendamine. Oluline on jõuda selle ni, et arusaam eetika olulisusest tekiks ja kinnistuks kõikides teadustes. Selleks, et parandada arusaama, missuguseid väärtusi ning missugustel põhjusel teatud olukordades kaitsma peaks, mis sellise tegevuse võimalikud tagajärjed olla võiksid ning kaasa rääkida ka vastavate poliitikate kujundamises, tegeletakse interdistsiplinaarse teadustööga erinevates praktilise eetika valdkondades.